

שילוב בית – משפחה ועבודה בקרב נשים חרדיות

אסף מלחי, מרכז תחום חרדים במינהל מחקר וכלכלה

מרים אברמובסקי, חוקרת במינהל המחקר

רקע כללי והיסטורי

עולם העבודה בן זמננו מתאפיין בשעות עבודה רבות, בתביעה לנסיעות רבות וממושכות לחו"ל, בהעברות למקום עבודה מרוחקות ובדרישה לזמינות תמידית לצרכי המעסיק או הלקוח. מאידך, הנורמות החברתיות הקשורות בגידול ילדים תובעות השקעה גדולה יותר של משאבי זמן וכסף בגידולם ובחינוכם. נשים ואימהות, ששילובן המצומצם (יחסית) בכוח העבודה בעבר אפשר להן להיענות לצורכי הטיפול במשפחה, משתלבות בשנים האחרונות בשיעורים גדלים והולכים בשוק העבודה וכפופות לתביעותיו המתרבות.

בשנים האחרונות ננקטו יוזמות שונות על ידי ארגונים בינלאומיים, ארגונים עסקיים וארגוני זכויות עובדים לקידום אפשרויות השילוב על ידי מתן מענה הולם מצד הארגונים. בעוד שבעבר נתפסה המחויבות למשפחה כקונפליקט כמעט בלתי פתיר עם עולם העבודה, הרי שכיום, התפיסה אותה מבקשים מרבית הפעילים בתחום לקדם היא ששני העולמות יכולים לתרום ולהפירות זה את זה. החזון על יצירת פרקטיקות המאפשרות לעובדים להתפרנס בכבוד, למצות את יכולותיהם המקצועיות, ולתרום לצמיחה כלכלית במדינותיהם מבלי שפעילות זו תמנע מהם להיות שותפים פעילים בגידול ילדיהם, מהווה כיום יעד ראשון במעלה בקרב מעסיקים רבים ברחבי העולם.

הפרקטיקות המוצעות לאישה העובדת ברחבי העולם שונות ומגוונות ביניהן: מניעת אפליית נשים סביב עניינים הקשורים בפרייה, לידה וגידול ילדים, צמצום שעות עבודה, הסדרי טיפול בילדים, מימוןם וכו'. פנייה למעסיקים פרטיים ולארגונים שאינם ממשלתיים לאמץ דרכים משותפות כדי להקל על גברים ונשים לצאת לחופשות זמניות מעבודתם, מבלי שיאבדו את זכויות הפנסיה והבריאות המגיעות להם.

מדינת ישראל יחד עם שאר מדינות העולם המערבי מנסה לקדם מדיניות שילוב עבודה ומשפחה. בשנותיה הראשונות נחשבה לאחת המדינות המתקדמות מבחינת יישום פרקטיקות מקדמות שילוב, אולם כיום למרות המשך הגברת הילודה ושילוב נשים ואימהות במעגל העבודה היא מפגרת אחרי מדינות העולם המפותחות; הן מבחינת החקיקה וההגנה שהיא מספקת להורים המעוניינים בשילוב בין הורות ומשפחה

לעבודה, והן מבחינת העידוד והתמיכה שהיא מעניקה למעסיקים על מנת לתת להם את האפשרות לתמוך במדיניות זו. (פרנקל 2011)

אחת המגמות בה משקיעה המדינה משאבים רבים בשילובם של נשים במעגל העבודה היא בשילובן של נשים חרדיות. קצב השתלבותה של קבוצה זו איטי יותר, אולם מהווה אלטרנטיבה עיקרית לגידול כח העבודה במדינה, כיון שמגזר זה גדל בקצב מהיר (כ- 5% בשנה). לאור השינויים החברתיים הפנימיים המתחוללים מזה למעלה מעשור בחברה החרדית ולנוכח מדיניות ממשלתית המעודדת תעסוקה במגזר זה, עלו שיעורי התעסוקה של נשים חרדיות מרמה של 48% בשנת 2002 ל-69% בשנת 2013. עם זאת, שכרן החודשי הממוצע נותר נמוך בהשוואה לשכרן של נשים יהודיות לא חרדיות והוא בשנת 2012 עמד על 5,285 ₪ בלבד. נתונים אלו מעידים על ניצול נמוך באופן יחסי של הון אנושי ועל מגבלות תעסוקתיות הנובעות בחלקן ממאפייניהן החברתיים-תרבותיים הייחודיים של נשים אלו ומהקושי שלהן לשלב בין עולם התעסוקה למשק בית המאופיין במספר רב של ילדים (6.2 בממוצע).

הסוגיה המטרידה והמהווה אתגר ליצירת איזון בין חיי משפחה ועבודה הקיימת כיום במדינות העולם המפותחות בכלל ובמדינת ישראל בפרט, פוגשת את נשות המגזר החרדי בקונפליקט רב פנים בעל מאפיינים מיוחדים הקיים אצלן מזה דורות סביב הנושא של שילוב בית ועבודה.

מאז ומתמיד עבדו נשים חרדיות על מנת לאפשר לבעליהן להתמסר ללימודים תורניים (ליוש, 2011), אך מעת הווצרותה של "חברת הלומדים" (פרידמן 1991), בה האישה החרדית ראתה כזכות לאפשר לבעלה לשבת וללמוד כשהיא זו הנושאת בעול הפרנסה ובגידול ילדיה [וביחוד לאחר קיזוז קצבאות הילדים], קונפליקט זה צבר תאוצה רבת משמעות.

מהלך חייהם של האוכלוסיה החרדית, עד לפרטים הקטנים ביותר מדגיש שני אפיונים בסיסיים בתרבות החרדית; האחד הוא מסורתיות בהקשר של מודרניות, כלומר הבחירה האידיאולוגית לשמר מסורתיות בזמן שכולם מסביב אינם. השני, להדגיש עולם של קדושה כאשר החילוניות היא זו שעל סדר היום, לטעון שאין לשנות כאשר הכל השתנה ומשתנה (הילמן 2011). האידיאל החינוכי של היות האישה "בת מלך פנימה", מלכת הבית, מקומה בבית ולא בחוץ, הוא מרכזי בחינוך המסורתי המורשש בבת החרדית, ועם אידיאל זה עליה להתמודד בכניסתה לעולם העבודה הרחוק מאד מאופייה וממהותה.

התמונה המתקבלת היא של קבוצת אוכלוסיה – נשים חרדיות – הנמצאת במעבר ובהתלבטות בין "שמירה על סף" במובן של היצמדות מוחלטת לאמונה הדתית חרדית ולאורחות חייהן, ובין "העלאת והרחבת הסף", במובן של פתיחת צוהר ונקיטת עמדה נחשונית בכניסה לחברה חדשה שלא הייתה מוכרת בעבר (קוליק, 2013).

בקרב גברים ונשים במגזר החרדי מתרחשים שינויים דרמטיים ביחס להשתלבותם בשוק העבודה בעשור האחרון, אולם בקרב נשים חרדיות רבות קיים דיסוננס משמעותי בין הרצון והנורמה החברתית – חרדית המקובלת ביחס לעול הפרנסה המאפשר לגברים להתמיד בלימודיהם, לבין הקושי לתמרן בטיפול במספר ילדים רב, שכר נמוך וכדאיות נמוכה יחסית ליציאה לעבודה. הטענה היא כי אם מדיניות שילוב בית ועבודה במדינת ישראל תהיה מפותחת יותר, יגמישו את מקומות העבודה, את תנאי העסקה (עבודה מהבית, שעות גמישות, חופשים) יפצלו מישרות וכו' יותר נשים חרדיות יצאו לעבודה ויוכלו לשלב בין השניים. בנוסף קיים קושי גדול להשתלב בתעסוקה בשוק שמאפייניו לא תואמים את ערכי חינוכה ואורח

חייה של האישה החרדית. מחקרים נוספים ומציינים את היעדר המידע הבדוק והמבוקר המתאר את המניעים והבעיות המאפיינות את האוכלוסייה החרדית בהקשר של תעסוקה¹.

כמו כן תהליכים המתרחשים בעולם המערבי כגון מעמדה של האישה ואופן קיום היחידה המשפחתית מתרחשים במהירות מרובה. במגזר החרדי, לעומת זאת, קדושת המשפחה מהווה אבן יסוד חברתית וערכית ועל כן שינויים המתרחשים מזה מספר עשורים בציבור הכללי צפויים להתרחש במגזר בתהליך איטי ביותר.

מחקר זה יבחן את נושא שילוב בית ועבודה בקרב נשים חרדיות, ויתמקד בשני המאפיינים: מרכזיות הנושא האידיאולוגי אשר ייבחן באמצעות סקירת ספרות היסטורית. בחינת השינויים האיטיים החלים בתוככי המשפחה החרדית הקלאסית, המהווים את מקור ההשקפה וההתנהלות של האישה החרדית בהתמודדותה מול הקונפליקט של שילוב בית ועבודה.

מטרות המחקר

א. ייחודיות הקונפליקט במגזר

✓ בחינה מעמיקה של ייחודיות הקונפליקט הקיים בשילוב בית ועבודה בקרב אוכלוסיית הנשים החרדיות (בשלב זה לא נתייחס לאוכלוסיית הגברים כיון שתפקודם בבית לא מהווה חסם בפני יציאה לעבודה)

✓ השוואה בין נשים חרדיות לנשים שאינן חרדיות ביחס לשילוב בין עבודה ומשפחה

ב. זיהוי הבדלים פנים חרדיים

✓ בחינת מידת ההשפעה של הקושי בשילוב בית ועבודה על יציאת נשים חרדיות לשוק העבודה. התייחסות לרמות גיל שונות, נשים צעירות, בחורות, ואימהות למשפחות ברוכות ילדים.

✓ השוואה בשינוי התפיסה האידיאולוגית הקיימת בין נשים חרדיות עובדות לנשים חרדיות שאינן עובדות, מדוע יוצאות נשים לעבוד? מקומו ותפקידו של הבעל אל מול מקומה ותפקידה של האישה

✓ השוואה בשינוי התפיסה ובהתמודדות עם הקונפליקט בין תת קבוצות במגזר (חסידים, ליטאים, ספרדים)

ג. בחינת קשיים ייחודיים והבדלים בין מקומות עבודה שונים

✓ בדיקת התמורות שחלו בשילוב נשים חרדיות בשוק העבודה, ובחינת מיקוד בבעיות ובקשיים הקיימים.

✓ בחינת מאפייני מקום העבודה של האישה החרדית והשפעתו על התמודדותה עם קונפליקט זה (הבדלים בין מקומות עבודה חרדים ומותאמים לחרדים בהשוואה למקומות עבודה כלליים).

בנוסף נבקש במחקר הנוכחי לגבש המלצות ראשוניות ליישום פרקטיקות התואמות לצרכיהם של נשים חרדיות בשילוב ביתם עם עבודתם שיעודדו נשים חרדיות נוספות להשתלב בשוק העבודה.

¹ קימי קפלן מהמחלקה לתולדות ישראל באוניברסיטת בר אילן פתח את דיונו בכנס השנתי בנושא האוכלוסייה החרדית בחברה משתנה (2010) בצורך לעסוק במחקר היסטורי כדי להבין תהליכים ותופעות עכשוויות המאפיינות את הציבור החרדי. לטענתו, הבנתה וידיעתה של ההיסטוריה חיונית לאלה העוסקים בעתידה של חברה זו בישראל, שכן היא מאפשרת להבין את היציאה לשוק העבודה, את התמורות במעמדה ובמיקומה של ההנהגה החרדית, ושל מקומה של האישה בבית ועבודה.

שאלות המחקר

מתוך המטרות עלו שאלות המחקר הבאות:

1. האם קיימים חסמים וקשיים ייחודיים בשילוב בית משפחה – עבודה בקרב נשים חרדיות בהשוואה לנשים שאינן חרדיות?
2. מהי מידת ההשפעה של קונפליקט שילוב בית ועבודה על חוסר השתתפות נשים חרדיות בכח העבודה ועל עבודת נשים חרדיות במישרות חלקיות?
3. מהם השינויים הנגרמים בהתנהלות המסורתית של המשפחה החרדית כתוצאה משילובן של נשים בעולם העבודה?
4. מהם ההבדלים ביחס לשילוב בית משפחה - ועבודה בין נשים חרדיות עובדות לנשים שאינן עובדות מאוכלוסייה זו?
5. האם קיימים הבדלים בשילוב בית ועבודה בין חרדיות העובדות במקומות עבודה חרדיים, מותאמים לנשים חרדיות, לעובדות במקומות עבודה שאינם חרדיים?

אוכלוסיית המחקר

1. נשים חרדיות מגיל 18 עד גיל 60
2. אנשי מפתח בתחום תעסוקת נשים חרדיות

מתודולוגיה וכלי המחקר

לאור ייחודה של אוכלוסיית המחקר הנידונה ובשל מורכבותן של שאלות המחקר לעיל, מוצע להלן לנקוט בשיטת חקירה משולבת (Mixed Methods) אשר בעזרתה נוכל להפיק את מירב המידע והתובנות ביחס לשילוב משפחה-עבודה בקרב נשים חרדיות. לפיכך גובש מערך מחקר 'מובלע' (Embedded research design) אשר החלק הכמותי בו מהווה את החלק הארי של החקירה. לפיכך ייערך מחקר איכותני מוגבל ומקדים לסקר הכמותי במטרה לבנות כלי מחקר ייעודיים וייחודיים לאוכלוסייה זו במתווה המשלב קבוצות מיקוד וראיונות עומק אישיים עם מומחים ואנשי מפתח בתחום. כאמור, רוב המחקר יתבצע בשיטת מחקר כמותית, אולם בכדי למקד את השאלות ולצמצמן שיתמש בשלב הראשון בשיטה איכותנית כדי לגבש את שאלון המחקר הכמותי ועל-מנת להכיר עמדות וגישות שונות במגזר החרדי עצמו ביחס לסוגיה ייחודית זו.

להלן פרוט שיטות ושלבי המחקר:

שלבי המחקר

1. שלב איכותני

א. גיבוש ועריכת 4 קבוצות מיקוד של נשים חרדיות ממגוון זרמים חרדיים המועסקות (ושאינן מועסקות) בתחומים שונים. ארבעת קבוצות המיקוד יגובשו בהתאם למצב התעסוקתי של הנשים ותחומי עיסוקן (לפי חלוקה לעבודה במסגרת חרדית לעבודה במסגרת לא-חרדית והיקף המשרה של המרואיינות). כל קבוצה תמנה בין 6-8 מרואיינות אשר ירואיינו על-ידי אנשי מקצוע אשר יקבלו הדרכה והנחייה אודות מאפייני האוכלוסייה והדגשים החברתיים-תרבותיים עליהם יש להתמקד במחקר.

ב. ראיונות עם מומחים ואנשי מפתח העוסקים בקידום תעסוקת נשים חרדיות בנוגע לשילוב בית משפחה – עבודה בקרב נשים חרדיות, ראיונות אלו יספקו אינדיקציה לנושאים שיבדקו בסקר הכמותי. היקף ראיונות זה יעמוד על 6- ראיונות עומק אישיים עם מומחים שונים, נשים וגברים כאחד המחזיקים בעמדות שונות ביחס לשילוב משפחה ועבודה במגזר החרדי.

2. שלב המחקר הכמותי

גיבוש המדגם : גיבוש המדגם יבוצע באמצעות מאגר נתונים קיים אשר יסופק על-ידי חברת 'טלדור'. מאגר נתונים זה כולל כ-130 אלף שמות ופרטים מזהים של אוכלוסיות חרדיות שונות באזורים שונים בארץ, מתוכם יגובש מדגם ייחודי אשר במסגרתו ירואיינו בין 1,000-750 נשים מתוך מסגרת הדגימה. הדגימה תכלול קריטריונים כגון גיל, מצב משפחתי, אזור מגורים ומצב תעסוקתי.

אפשרות דגימה נוספת, אך ככל הנראה פחות מדויקת, מתייחסת לאפשרות לדגום מרואיינות מתוך ספרי טלפונים ייעודיים למגזר החרדי בישובים ושכונות חרדיות בערים חרדיות מובהקות כגון בית"ר ומודיעין עלית, בני-ברק ואלעד. בנוסף, איתור האוכלוסייה רלוונטית למחקר מתוך ספרי טלפונים מיוחדים בשכונות ורבעים חרדיים בירושלים ואשדוד.

להלן ראשי הפרקים בהם יעסוק השאלון :

- א. מצב משפחתי, מספר ילדים, מקום עבודה, שנות ותק
- ב. מצב תעסוקתי נוכחי והיסטוריה תעסוקתית
- ג. זיהוי גורמים מרכזיים לעבודה חלקית או מלאה
- ד. זיהוי ואפיון גורמים המסייעים או מונעים יציאה לעבודה
- ה. תפיסת העולם ביחס לנושא שילוב בית ועבודה
- ו. הסיבות העיקריות ליציאה לעבודה, או לחוסר השתתפות במעגל העבודה
- ז. המלצות לשיפור והתאמת תנאי העסקה לאישה החרדית במקומות עבודה שונים

3. סקירת ספרות

הסקירה הסופית תכלול הרחבת הידע הקיים בנושא השקפת המגזר החרדי על יציאת האישה החרדית לעבודה ושילוב בית ועבודה באמצעות סקירה ממצה של הספרות המקצועית בנושא.

לוחות זמנים

לוח זמנים	תוכן	
כחודשיים נובמבר - דצמבר	ראיונות עומק	1.
ינואר – פברואר (2015)	גיבוש שאלון מחקר ייעודי ע"ב השלב האיכותני	2
ינואר (2015)	הגשת דו"ח ביניים	3
כחודש וחצי : פברואר - מרס	סקרים טלפוניים	4
מרס – אפריל	עיבודים סטטיסטיים לסקר	5
כחודשיים : מאי – יוני	דוח סופי	6